

عبدالمطلب

در ادیان آثار او

پژوهش و نگارش: شهاب مینا

انتشارات سوره مهر (دستمه حوزه هنری)

مرکز موسیقی حوزه هنری

حبیب سماعی و رویان آثار او

شهاب منا

طراح جلد: مرتضی کاشانی

چاپ، مصافی و لیتوگرافی: واژه پرداز اندیشه

چاپ اول: ۱۳۸۹

شمارگان: ۲۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۷۵-۵۷-۱

قیمت به همراه یک لوح فشرده: ۸۹۰۰ تومان

نقل و چاپ نوشته‌ها و قطعات صوتی منوط به اجازه رسمی از ناشر است.

سرشناسه: منا، شهاب، ۱۳۵۸ -

عنوان و نام پدیدآور: حبیب سماعی و رویان آثار او، پژوهش

و نگارش شهاب منا: [تهیه کننده] مرکز موسیقی حوزه هنری

سازمان تبلیغات اسلامی.

مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات سوره مهر، ۱۳۸۹.

مشخصات ظاهری: ۵۷۶ ص.؛ مصور، نمونه، عکس،

یارتیبیون + یک دیسک فشرده.

ISBN: 978-600-175-057-1

وضعیت فهرست نویسی: لیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۴۵ - ۲۵۲.

موضوع: سماعی، حبیب، ۱۳۸۱ - ۱۳۳۵.

موضوع: سنتور زنان - ایران

شناسه افزوده: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، مرکز موسیقی

شناسه افزوده: شرکت انتشارات سوره مهر

رده بندی کنگره: ۱۳۸۹ م/ص ۸/۱۰ ML۲۱۰

رده بندی دیویی: ۷۸۹/۰۹۲

شماره کتابشناسی ملی: ۷۱۲-۲۱۶

نشریه: تهران: خیابان حافظ، خیابان رشته پلاک ۲۳

صندوق پستی: ۱۵۸۱۵ ۱۱۴۴

تلفن: ۶۶۴۶۵۸۴۸

تلفن مرکز بخش: (پنج خط) ۶۶۴۶۰۹۹۳

تلفن: ۶۶۴۶۹۹۵۱

www.iricap.com

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه نگارنده
	▪ بخش اول: بررسی شرح حال و شیوه سنتورنوازی حبیب سماعی و راویان آثار او
۳۱	شجره نامه استاد - شاگردی سنتورنوازان قاجار
۳۲	توضیح درباره شجره نامه استاد - شاگردی سنتورنوازان قاجار
	حبیب سماعی:
۳۳	درآمد
۳۷	معرفی مقالات، یادداشت ها و کتب نوشته شده درباره حبیب سماعی (بررسی ادبیات موجود)
۴۵	سال ولادت حبیب سماعی
۴۶	شرح حال حبیب سماعی
۶۱	حبیب سماعی به روایت دیگران
۶۱	۱. تحصیلات موسیقایی حبیب
۶۳	۲. حبیب سماعی در مشهد
۶۳	۱-۲. انگیزه رفتن حبیب به مشهد
۶۴	۲-۲. حبیب سماعی و امان الله جهانبانی
۶۷	۲-۳. حبیب سماعی و شوکت الملک غلم
۶۸	۳. نوازندگی حبیب در جشن های هزاره فردوسی
۷۱	۴. مسافرت حبیب سماعی به هند
۷۱	۵. سنتورنوازی حبیب سماعی در فیلم مستند کاروان زرد
۷۵	۶. ارتباط حبیب سماعی و رادیو
۸۳	۷. سماعی و تهیه نوار از نوازندگی او در رادیو
۸۵	۸. بررسی فهرست برنامه های «آقای سماعی» در رادیو
۹۰	۹. فعالیت حبیب در ارکسترهای اولیه رادیو
۹۵	۱۰. دیگر آثار حبیب
۹۵	۱-۱۰. نوشته های ابوالحسن صبا
۹۶	۲-۱۰. قطعه زنگ شتر
۹۶	۳-۱۰. بخش هایی از ردیف حبیب سماعی به نت نگاری طلیعه کامران

۱۰۹. ۱۰-۴. آثار موجود در کتب فرامرز پایور
۱۱۰. ۱۰-۵. آثار منسوب به سماعی مندرج در کتاب زندگی و آثار حبیب سماعی
۱۱۲. ۱۱. یادداشت‌هایی دربارهٔ صفحات حبیب و پروانه
۱۱۲. ۱۱-۱. مناسبت ضبط صفحات
۱۱۳. ۱۱-۲. شرایط نوازنده و خواننده هنگام ضبط صفحات
۱۱۵. ۱۱-۳. ترتیب ضبط صفحات
۱۱۵. ۱۱-۴. دربارهٔ تصانیف صفحات پروانه با همراهی ستور حبیب سماعی و تار قوام
۱۱۶. ۱۱-۵. دربارهٔ ضربگیر و ضرب‌نوازی صفحات حبیب سماعی
۱۱۷. ۱۱-۶. جواب آواز
۱۱۷. ۱۱-۷. تلفیق شعر و موسیقی از نظر حبیب سماعی
۱۱۸. ۱۲. ردیف حبیب سماعی، مخصوص ستور، در دوازده دستگاه (نام دستگاه‌ها و گوشه‌های موسیقی ایران به روایت حبیب سماعی)
۱۳۱. ۱۳. مضارب‌های حبیب
۱۴۶. ۱۴. شیوهٔ نشستن در برابر ستور و مضارب‌زدن حبیب
۱۵۰. ۱۵. تغییراتی که توسط حبیب در ساختمان ستور ایجاد شد
۱۵۰. ۱۵-۱. حذف خرک شیرسر و به کارگیری ستور نه‌خرک
۱۵۴. ۱۵-۲. تثبیت ابعاد ستور
۱۵۵. ۱۵-۳. به کارگیری ستور گوش‌بریده
۱۵۵. ۱۶. ستورهای حبیب
۱۶۷. ۱۷. نکاتی از شیوهٔ ستورنوازی حبیب سماعی
۱۶۷. ۱۷-۱. ریز خارج از ضرب
۱۷۱. ۱۷-۲. نغمهٔ ریمل در سه‌گاه راست کوک
۱۷۲. ۱۷-۳. کوک حبیب سماعی در اصفهان
۱۷۴. ۱۷-۴. مطالب مجید کیانی دربارهٔ شیوهٔ ستورنوازی حبیب سماعی

۱۷۵. شامگردان و راویان آثار حبیب سماعی

۱۷۶. ۱. کعباد ظفر بختیار (ایلخان) (۱۳۶۷-۱۲۸۸)
۱۸۷. ۲. مرتضی عبدالرسولی (۱۳۷۳-۱۲۸۴)
۱۹۹. ۳. نورعلی برومند (۱۳۵۵-۱۲۸۵)

۲۰۳	۴. مهدی ناظمی یزدی (۱۳۷۶-۱۲۸۴)
۲۰۸	۵. طلحه کامران
۲۱۳	۶. منصور یاحقی (۱۳۸۴-۱۳۰۳)
۲۲۱	۷. پرویز نجومی (۱۳۸۴-۱۳۰۳)
۲۲۳	۸. ابوالحسن صبا (۱۳۳۶-۱۲۸۲)
۲۳۳	۹. حسین صبا (۱۳۳۹-۱۳۰۴)
۲۳۴	۱۰. داریوش صفوت (متولد ۱۳۰۷)
۲۳۵	۱۱. منوچهر جهانگیر (۱۳۶۹-۱۳۰۵)
۲۳۷	۱۲. اصغر خالیدی (۱۳۰۲-۹)
۲۳۷	۱۳. حسین ملک (۱۳۷۸-۱۳۰۴)
۲۴۱	۱۴. مسعود میثاقیان (۱۳۰۴-۹)
۲۴۲	۱۵. فرامرز پایور (۱۳۸۸-۱۳۱۱)
۲۴۳	۱۶. مجید کیانی (۱۳۲۰)
۲۴۵	فهرست منابع و مراجع

بخش دوم: ضمائم

۲۵۳	الف) تصاویر ضمیمه
۲۷۷	ب) اسناد ضمیمه
۲۷۸	۱. تصویر فهرست برنامه هفتگی موسیقی رادیو تهران از ۱۳۲۰/۹/۷ الی ۱۳۲۱/۳/۱
۲۹۰	ضمیمه: فهرست نواخته‌های حبیب سماعی در بیست هفته اجرا در رادیو تهران در سال‌های ۱۳۲۱-۱۳۲۰
۲۹۶	۲. یک نامه اداره موسیقی کشور به حبیب سماعی در آبان سال ۱۳۲۰
	۳. لیست حقوق کارکنان موسیقی اداره رادیو در برخی از ماه‌های سال‌های ۲۳-۱۳۲۲، شامل حقوق
۲۹۷	حبیب سماعی و پرویز نجومی
۳۱۰	۴. دومین نشریه انجمن موسیقی ملی در اسفندماه سال ۱۳۲۳
۳۱۳	۵. تصویر آگهی‌های چاپ‌شده در روزنامه اطلاعات در سال‌های ۱۳۲۵ و ۱۳۲۶ درباره فوت حبیب سماعی
۳۱۵	۶. یادنامه انجمن موسیقی ملی برای حبیب سماعی به سال ۱۳۲۵
	۷. یادداشت «به یاد سماعی»، به انضمام نت «رنگ دشتی»، ساخته حبیب سماعی، نت‌نویسی لطف‌الله
۳۲۸	مفخم‌پایان، مندرج در مجله جنگ، شماره ۳، مهرماه سال ۱۳۲۵
۳۳۰	۸. تصویر جلد و یادداشت مندرج در موزیک ایران سال ۱۳۳۱، به یاد ششمین سال فوت حبیب سماعی
۳۳۲	۹. تصویر دفترچه «ردیف حبیب سماعی، مخصوص ستور، در دوازده دستگاه»

- ۳۳۹ ضمیمه: معنای واژگان سند نهم
- ۳۵۰ ۱۰. تصویر جلد و صفحه آخر توضیحات ردیف ستور ابوالحسن صبا، جلد اول، چاپ اول، سال ۱۳۲۸
- ۳۵۲ ۱۱. برنامه هفتگی موسیقی رادیو از ۳۱ فروردین تا ۱۶ اردیبهشت ۱۳۲۵، شامل تکنوازی ستور منصور یاحقی و حسین صبا
- ۳۵۳ ۱۲. تصویر بروشور سه کنسرت انجمن موسیقی ملی در سال‌های ۱۳۲۸ و ۱۳۲۹، شامل اجراهای طلیعه کامران، شاگرد حبیب سماعی
- ۳۵۷ ۱۳. تصویر دستنویس نت‌نگاری طلیعه کامران از آواز شور حبیب سماعی
- ۳۵۸ ۱۴. چهار مضرب چهارگاه برای ستور از حبیب سماعی، روایت نورعلی برومند برای ژان دورینگ

ج) مصاحبه‌های ضمیمه

- ۳۶۰ ۱. مصاحبه منوچهر صادقی با کیقباد ظفر بختیار درباره حبیب سماعی
- ۳۸۲ ضمیمه: نواخته‌های کیقباد ظفر در مصاحبه ۱
- ۳۸۹ ۲. خاطره‌ای از کلاس ستور حبیب سماعی
- ۳۹۱ ۳. مصاحبه تلفنی نگارنده با آقای داریوش صفوت درباره حبیب سماعی
- ۴۲۶ ۴. مصاحبه نگارنده با آقای فریرز کامران درباره حبیب سماعی
- ۴۴۰ ۵. مصاحبه نگارنده با آقای محمدحسین کیری درباره خانم خدیجه سماعی
- ۴۴۷ ۶. مصاحبه تلفنی نگارنده با آقای بیژن سیدعارفی درباره شاگردان و ستورهای حبیب سماعی
- ۴۵۴ ۷. مصاحبه تلفنی نگارنده با خانم ارفع اطرابی درباره کتاب زندگی و آثار حبیب سماعی
- ۴۶۳ ۸. مصاحبه تلفنی نگارنده با خانم طلیعه کامران درباره سوابق هنری ایشان و نت‌نگاشته‌هایشان از ردیف حبیب سماعی
- ۴۷۵ ۹. مصاحبه با کیقباد ظفر بختیار درباره ابوالحسن صبا
- ۴۷۷ ۱۰. مصاحبه تلفنی نگارنده با آقای کیخسرو ظفر درباره کیقباد ظفر
- ۴۸۶ ضمایم مصاحبه
- ۴۹۵ ۱۱. مصاحبه تلفنی نگارنده با آقای علی شایگان درباره کیقباد ظفر
- ۵۲۲ ضمایم مصاحبه
- ۵۲۴ ۱۲. مصاحبه نگارنده با آقای سلیمان عبدالرسولی درباره مرتضی عبدالرسولی
- ۵۳۷ ۱۳. مصاحبه نگارنده با آقای میلاد کیایی درباره مرتضی عبدالرسولی
- ۵۴۶ ۱۴. مصاحبه سیامک یاحقی با منصور یاحقی درباره سوابق ستورنوازی منصور یاحقی
- ۵۵۹ د) فهرست و شرح آثار صوتی منتشر شده درباره حبیب سماعی
- ۵۶۴ ه) صفحه‌شناسی پروانه و حبیب (نوشته امیر منصور برقی)

فهرست مندرجات لوح فشرده ضمیمه کتاب:

۱. ستور حبيب سماعی (قسمتی از صفحه شور) ۱:۴۵
۲. گفتار محمدحسین شهریار (دو خاطره از حبيب سماعی) ۲:۴۵
۳. ستور حبيب سماعی (قسمتی از صفحه شهناز) ۱:۵۴
۴. گفتگوی منوچهر صادقی با کيقياد ظفر درباره صفحات حبيب سماعی و ضبط صفحه از او ۲:۰۶
۵. ستور حبيب سماعی (قسمتی از صفحه ابو عطا - حجاز) ۲:۳۶
۶. گفتگوی منوچهر صادقی با کيقياد ظفر (نظر کيقياد ظفر درباره شیوه حبيب سماعی و شاگردان مکب صبا) ۲:۳۴
۷. ستور حبيب سماعی (قسمتی از صفحه ماهور) ۱:۱۳
۸. گفتار داریوش صفوت درباره: ۳:۲۷
- کیفیت ستور آموختن شاگردان حبيب سماعی از وی؛
- کیفیت ستور نواختن حبيب سماعی؛
- اقتباس ابوالحسن صبا از حبيب سماعی در ردیف ستور صبا؛
- کیفیت ردیف ستور سماع حضور و حبيب سماعی؛
- کیفیت نوازندگی کيقياد ظفر.
۹. گفتار سلیمان عبدالرسولی درباره انتقال آموخته‌های مرتضی عبدالرسولی به ابوالحسن صبا ۰:۲۱
۱۰. ستور مرتضی عبدالرسولی (سه گاه) ۵:۳۲
۱۱. ستور طلیعه کامران (همایون: شوشتری، بیداد) ۴:۱۸
۱۲. گفتگوی شهاب منّا با فریرز کامران درباره اجرای همایون طلیعه کامران در انجمن موسیقی ملی ۰:۳۹
۱۳. گفتار کيقياد ظفر درباره شاگردان حبيب سماعی و زیرتوار خاص ستور ۲:۳۰
۱۴. ستور کيقياد ظفر (بیات ترک) ۵:۴۳
۱۵. ستور نورعلی برومند (اصفهان: در آمد، چهارمضرب، بیات راجع و فرود) ۶:۵۴
۱۶. گفتار و ستور منصور یاحقی (بخشی از کنسرت وی در بزرگداشت استاد سماعی) ۸:۰۵
۱۷. گفتار مهدی ناظمی درباره حسین صبا ۰:۳۷
۱۸. ستور حسین صبا (سه گاه) ۵:۲۴
۱۹. گفتار داریوش صفوت درباره چهارمضرب ماهور حبيب سماعی ۰:۳۶
۲۰. ستور داریوش صفوت (ماهور: چهارمضرب و آواز) ۳:۳۸
۲۱. گفتار رضا شفیعیان درباره مهدی ناظمی ۱:۱۲
۲۲. گفتار و ستور مهدی ناظمی (بیات اصفهان راست کوک) ۷:۲۳
۲۳. ستور منوچهر جهانگللو (افشاری) ۶:۱۹

انگیزه نگارش کتاب حاضر:

درباره حبيب سماعی و شاگردانش، نویسندگان کتب و مقالات معاصر دو رویکرد متضاد را منظور داشته‌اند: ستایش یا نکوهش. چنین رویکردهایی حتی در نوشته‌های حق‌شناس‌ترین ایشان، زنده‌یاد روح‌الله خالقی نیز به چشم می‌خورد. او نیز در شرح حال سماعی، ضمن تجلیل و ستایش از هنر سماعی، از آشکار نمودن مؤکد شخصی‌ترین عادات و مضرات زندگی وی - که لزومی به طرح آنها برای همگان نبرده - ابایی نداشته است. در عین حال، هم‌او، در نوشته‌های خود درباره هم‌مکتب خود، ابوالحسن صبا، تنها به ستایش هنر و خدمات وی پرداخته و از شرح جنبه‌های شخصی زندگی وی صرف‌نظر نموده است.

برخی معتقدند که اهمیت حبيب سماعی بیشتر به جهت کسوت و تقدم او در نوازندگی سنتور در قرن حاضر است و شاید وی را بتوان به عنوان مطرح‌ترین چهره‌ای دانست که در زمان خود با نواختن سنتور در رادیو موجب ترغیب مردم برای گوش سپردن به نوای سنتور و نواختن آن شده و بدین ترتیب، از زوال این ساز جلوگیری کرده است (ضمن آنکه خود پاسخگوی آموزش به علاقه‌مندان این ساز نبوده و در این زمینه خدمتی ننموده است). به عقیده این عده، از آنجا که موسیقی ایرانی در سده اخیر روندی تکاملی را طی کرده است، هنر سماعی و چیرگی او در فن نواختن سنتور نیز بیرون از این روند نیست و نوازندگی وی تنها در زمانه خود قابل بحث و تأمل است.

اما سماعی از دیدگاه برخی هنرمندان گذشته‌گرا هنرمندی نابغه و آخرین حلقه سنتورنوازی قدیم و تنها راوی رپرتوار قدیم سنتور بوده که با مرگ زودهنگامش مضراب‌ها، گوشه‌ها و ضربی‌های رپرتوار قدیم سنتور ایران را با خود به وادی عدم برده است و به این جهت این عده که نوازندگی حبيب و متأخرین را درک کرده‌اند بر آنند که متأخرین توانسته‌اند

شیوه‌ای هم‌سنگ او بیاورند و به‌رغم نواختن با تکنیک پیچیده‌تر، نواخته‌های آنها از نظر رپرتوار، جمله‌بندی، مضارب‌های مخصوص ستور و شیوه اجرا، فاقد اصالت ستور سمعی است. این سخن نیز بیراه نیست، چرا که برخی شیوه‌های ستورنوازی معاصر، گاه از تکنیک، جمله‌بندی و رپرتوار ویلن، سه‌تار، تار و پیانو و نیز رپرتوار موسیقی دیگر ممالک، چون ترک، عرب، هند و اروپا تأثیراتی آشکار گرفته‌اند. از طرفی، بنا بر آنچه نگارنده از نوشته‌ها و گفته‌های مستقیم یا نقل قول از موسیقیدانان زنده‌ای چون روح‌الله خالقی، ابوالحسن صبا، داریوش صفوت و... خوانده یا شنیده است، نوازندگی سمعی منحصر به فرد و بسیار فاخر بوده و تالی نداشته است، به‌قسمی که برخی وی را سبیل نوازندگی اصیل و فخم ستور ایران دانسته‌اند.

به‌طور مشابه، این دو دیدگاه در مورد شاگردان سمعی نیز وجود دارد. برخی اذعان نموده‌اند که هیچ کدام از شاگردان سمعی حرفه‌ای نبودند و آنچه از فحوای نوشته‌ها و کلامشان در گفتگوی‌های نگارنده با ایشان استنباط می‌شد اینکه حرفه‌ای نبودن ایشان هم از جنبه انتخاب نکردن موسیقی به‌عنوان حرفه و هم از جهت نداشتن توانایی در نواختن ستور بوده است و آنچه توسط این شاگردان روایت شود، به جهت گذشت زمان، خالی از تغییرات و تصرفات نخواهد بود و فاقد استناد کافی است و تنها مطالب روایت‌شده قابل استناد از سمعی را نت‌نگاری‌های مندرج در ردیف ستور ابوالحسن صبا و آثار مکتوب به‌جامانده از حسین صبا می‌دانند.

برخی دیگر از معاصران عکس این گفته را باور دارند، چرا که معتقدند ردیف ستور ابوالحسن صبا مستنداً از تأثیرات صبا از ردیف‌ها و شیوه اجرای استادان وی در دیگر سازها و افکار خود صبا نیز بهره‌مند است و نمی‌تواند به‌طور خالص، در کل یا در چند دستگاه آن که منسوب به حبیب سمعی است، نغمات، مضارب‌ها و ویژگی‌های شیوه سمعی را نشان دهد. ضمناً رپرتوار اجرایی سمعی تنها آنچه در این ردیف آمده نبوده است. این عده، بالعکس، آموخته‌های شاگردان حبیب را - که مدت طولانی‌تری را با وی سپری کرده و جوهره شیوه او را به‌دست آورده و به جهت علاقه فراوان و بی‌حد به ستورنوازی وی، سعی در حفظ ویژگی‌های آن حین نواختن داشته‌اند - از جهت رپرتوار و شیوه اجرا به شیوه سمعی نزدیک‌تر و قابل استنادتر می‌دانند و بر این باورند که پژوهش بر نواخته‌های شاگردان حبیب،

در قیاس با مکتوبات موجود، بیشتر می‌تواند ما را به شیوهٔ سماعی و رپرتوار اجرایی او نزدیک کند. از طرفی، چنان‌که از نوازندگی سماعی نقل شده است، وی با مبنا گرفتن یک پایه و الگوی کلی و نیز انگاره‌ها (الگوها و مضراب‌های) ملودیک به اجرای مبتنی بر بداهه می‌پرداخته و یافتن قطعه‌ای تثبیت‌شده از وی فاقد معنا بوده، چنان‌که خود او نیز در هربار اجرا به دگره‌ای جدید و متفاوت نسبت به قبل می‌رسیده و از این رو مضراب‌ها، جملات و پایه‌های مورد استفادهٔ حیب که در نواخته‌های شاگردانش به‌خوبی حفظ شده می‌تواند گویای کلیتی از شیوه، جملات و فضای سازی باشد که او به اجرا در آن می‌پرداخته است.

مسئلهٔ این همه سخن متفاوت و متناقض دربارهٔ حیب سماعی و شاگردانش از نگرش‌های متفاوت افراد و نیز نبود مستندات کافی تاریخی و صوتی از سرگذشت و نواخته‌های آنان ناشی شده است. بدین ترتیب بود که نگارنده برحسب کنجکاوی و علاقهٔ شخصی بر آن شد تا کیفیت این مطالب را از جنبهٔ تاریخی و نیز با یافتن مستندات صوتی بررسی کند؛ موضوعی که موجب نگارش کتاب حاضر گردید.

کیفیت گردآمدن این کتاب:

اما بررسی تاریخی این موضوع امری ساده نبود، چرا که زمانی نگارنده تصمیم به انجام این امر گرفته بود که قریب ۵۹ سال از فوت حیب سماعی می‌گذشت و اکثر شاگردان مشهور وی، چون نورعلی برومند (وفات ۱۳۵۵)، قباد ظفر (وفات ۱۳۶۷)، مرتضی عبدالرسولی (وفات ۱۳۷۳)، و مهدی ناظمی (وفات ۱۳۷۶) نیز در گذشته بودند. وضعیت حیات یا مشخصات محل زندگی برخی دیگر از شاگردان سماعی و یا کسانی که محضر وی را درک کرده بودند نیز بر نگارنده مشخص نبود (از جمله منصور یاحقی، پرویز نجومی، طلیعه کامران و...). باری، در چنین شرایطی تحقیق دربارهٔ این موضوع را آغاز نمودم.

تحقیق در این باره با مطالعهٔ کتب نوشته‌شده دربارهٔ سماعی آغاز شد و با مطالعهٔ فهرست مآخذ و یافتن آنها، به منابع دست اول مندرج در آنها دسترسی یافتم که مطالعهٔ آنها گاه خود موجب یافتن مآخذ یا سرنخی جدید می‌شد. موضوعی دیگر نیز جالب بود و آن اینکه دریافتن نویسندگان، گاه بنا به خط مشی ذهنی خود، پاره‌ای از نوشته‌های نویسندهٔ اصلی را

حذف نموده یا با تغییراتی در جملات به چاپ رسانده بودند و اکنون استفاده از منبع اصلی امکان دسترسی و ارائه کامل متن اصلی را، بی‌تصرف، فراهم می‌ساخت.

افزون بر این، با مطالعه گسترده فهرست اعلام کتب مختلف درباره سرگذشتنامه موسیقیدانان معاصر و مطالعه متن کامل کتبی که احتمال وجود مطلبی از سماعی در آنها وجود داشت و فاقد فهرست اعلام بودند، سعی در جمع‌آوری اطلاعات درباره سماعی و شاگردانش کردم که موجب به‌دست آمدن و گردآوری مطالبی جدید و جالب درباره موضوع مورد بحث بود. موضوع مورد بحث، از آنجا که منحصر به شخص سماعی نبود و شاگردان و معاشران وی را نیز دربر داشت، از پراکندگی زیادی برخوردار بود و در واقع به جای پرداختن به یک نفر، مجبور به گردآوری توأمان مطالب درباره چندین نفر - که به جهت ارتباط با سماعی، با موضوع اصلی کتاب (حبیب سماعی) پیوند می‌خوردند و اطلاع از ایشان موجب به‌دست آوردن مطلبی جدید درباره سماعی می‌شد - بودم. به دلیل پراکندگی زیاد کتب و نداشتن فهرست اعلام در تمامی کتب موسیقی منتشر شده، گاه چند مدت اطلاع جدیدی از موضوع مورد بحث به‌دست نمی‌آمد و هر از چند گاهی که مصمم به اتمام گردآوری مطالب درباره سماعی می‌شدم یا یافتن اتفاقی مطلبی دیگر درمی‌یافتم که هنوز ندانسته‌هایم بسیارند. افزون بر این، موضوع را با برخی از موسیقیدانان مطرح نمودم که گاه منجر به پیشنهاد مطالعه کتاب یا آگاهی از وجود مطلب یا نوشته‌ای درباره سماعی و شاگردان وی در یک کتاب یا مجله می‌شد که مفید بود.

پس از بررسی کتب موسیقی، به بررسی نشریات و مجلات گذشته پرداختم. بررسی نشریات نکاتی جدید و بکر از شرح حال، سوابق نوازندگی و ویژگی‌های نوازندگی حبیب سماعی را به‌همراه داشت. نخستین توجهم به مطالعه نشریات متداولی که آغاز چاپ آنها به حدود پنج سال آخر عمر استاد فقید بازمی‌گشت و عموماً حاوی شرح حال هنرمندان بود معطوف شد. به این ترتیب، تعدادی از هفته‌نامه‌ها و ماهنامه‌های منتشر شده در این محدوده زمانی مورد مطالعه قرار گرفتند که تا حدی نتیجه‌بخش و مشرثر بود (در این بررسی، حتی آگهی‌های ترحیم روزنامه اطلاعات را نیز پی‌گرفتم و به چند مورد جالب و جدید درباره هنرمند فقید برخوردم). این بررسی در نشریات موسیقی پس از انقلاب نیز ادامه یافت و

مواردی ولو اندک، اما جدید، از سماعی و شاگردان وی به دست آمد. ضمناً از آنجا که همزمان مشغول بررسی موضوعی دربارهٔ ستور ایران بودم، در بررسی‌های خود، با یافتن و مطالعهٔ مقالات ستور استادان ابوالحسن صبا، داریوش صفوت و فرامرز پایور در نشریات گذشته، به چند مورد فنی و جالب دربارهٔ شیوهٔ نوازندگی سماعی برخورددم که از جملهٔ بهترین یافته‌هایم بود.

یکی دیگر از منابعی که می‌توانست مرا در یافتن اطلاعات تکمیلی دربارهٔ سماعی و شاگردان وی یاری کند رجوع به مراکز تاریخ‌پژوهی و اسناد تاریخی بود که بهره‌گیری از یکی از آنها برای نگارنده سودمند بود.

باری، این روند تدریجی استخراج و گردآوری اطلاعات از کتب و نشریات به مدت بیش از سه سال مستعراً ادامه یافت، به‌قسمی که تحقیق دربارهٔ سماعی و شاگردانش تدریجاً به یکی از دغدغه‌های اصلی ذهن نگارنده تبدیل شد و یافته‌های تدریجی آرام‌آرام به غنای مطالب کتاب افزودند.

علاوه بر این، نگارنده بر آن شد تا با یافتن برخی مطلعین که دربارهٔ سماعی مقاله‌ای نگاشته بودند حتی‌المقدور اطلاعات دیگر ایشان را نیز به این مجموعه بیفزاید و به توضیحی بیشتر دربارهٔ مطالب ایشان دست‌یابد، لیکن این کوشش چندانثمر نبرد چرا که با تحقیق در این باره دریافتیم این افراد یا در گذشته‌اند یا کسب اطلاعات از ایشان مقدور نیست، چنان‌که در موردی که نگارنده پس از چند ماه پیگیری موفق به برقراری تماس گردید، به دلیل کبر سن و عارضهٔ فراموشی، اصل موضوع (سماعی) را نیز به یاد نداشتند.

علاوه بر این، نگارنده کوشید از فرزند ارشد استاد فقید، سرکار خانم توران سماعی، کسب اطلاع کند تا از مطالب موثق ایشان و باقیات احتمالی آن استاد فقید بهره‌جویی کند، لیکن کوشش چند ماههٔ او و پرس‌وجو از سازمان‌ها و اداراتی که احتمال می‌داد خبری از ایشان داشته باشند بی‌نتیجه ماند. نگارنده، در تلاش برای یافتن ایشان، همچنین به درج آگهی در صفحهٔ اول یکی از هفته‌نامه‌های آبادان نیز اقدام نمود که متأسفانه این کوشش نیز بی‌ثمر ماند، لیکن با آشنایی و ارتباط یافتن با دو تن از افراد آگاه که محضر حبیب و همسر وی را به کرات درک نموده بودند، اطلاعاتی جدید دربارهٔ زندگی حبیب سماعی حاصل شد.

منبعی دیگری که می‌توانست مطالب دست‌اول و جدیدی از شرح‌حال شاگردان سماعی و کیفیت ارتباطشان با سماعی را فراوی نگارنده نهد، شاگردان در قید حیات او، خانواده شاگردان متوفای حبیب و نیز موسیقیدانانی بودند که با این شاگردان مرتبط بوده‌اند. سه سال پایانی این پژوهش، به یافتن این افراد و کسب اطلاعات آنها، در قالب مصاحبه و جمع‌آوری تصاویر و اسناد ایشان درباره موضوع مورد بحث، سپری شد. بنا به کسب اطلاع نگارنده، برخی از این افراد در داخل کشور به سر می‌بردند و برخی خارج از کشور. تحقیق با یافتن افراد موردنظر در ایران آغاز شد.

چگونگی یافتن شاگردان حبیب یا خانواده‌های آنها با افراد مطلع از شرح‌حال آن شاگردان نیز امری بود که گاه با تلاش و پیگیری‌های مکرر و گاه غیرمنتظره و برحسب حسن اتفاق حاصل می‌شد. به‌عنوان مثال، با خواندن کتابی که گزیده‌ای از شرح‌حال یکی از شاگردان حبیب در آن قید شده بود و جستن شماره تماس مؤلف آن موفق به ارتباط با وی شدم. در مواردی نیز حین طرح موضوع کتاب با برخی اشخاص، غیرمنتظره آن شخص به ارتباط خود با یکی از شاگردان حبیب و یا خانواده‌های شاگردان حبیب اشاره داشت. در مواردی از طریق یافتن نام بستگان ایشان و محل حدودی سکونت آنها به کمک افرادی که در گذشته با آنها در مراد بوده‌اند و اخذ شماره تماس ایشان از اطلاعات تلفن ارتباط حاصل شد.

کسب اطلاع از خانواده‌های شاگردان حبیب یا افراد مطلع از شرح‌حال این شاگردان که در خارج از ایران بسر می‌بردند اکثراً از طریق برخی از سایت‌های جستجوی مردم در خارج از کشور میسر شد. گرچه به دلیل محدودیت‌هایی در استفاده از خدمات این قبیل سایت‌ها دسترسی به مشخصات همه افراد موردنظر میسر نبود، توانستم به این طریق با برخی از افرادی که مدنظرم بودند به تدریج، با تلفن یا ارسال نامه، ارتباط برقرار کنم. به‌عنوان مثال، می‌توان به جستجو درباره پرویز نجومی و یافتن خانواده آن مرحوم، پس از آزمودن روش‌های گوناگون و پیگیری‌های چندماهه - که جزئیات آن در مصاحبه سوم ضمیمه آمده - اشاره کرد که متأسفانه به‌رغم وجود مستندات صوتی و تصویری از وی، نوار یا عکسی از سوی خانواده او در اختیار نگارنده قرار نگرفت و پس از چندماه پیگیری، تنها اطلاعاتی اندک درباره او بر یافته‌های پیشین نگارنده افزوده شد! اما در مورد خانواده مرحوم قباد ظفر، پس از یک سال پیگیری، سرانجام موفق به تماس با یکی از اقوام ایشان گشتم و با مساعدت و پیگیری بی‌دریغ

ایشان پس از مدتی توفیق صحبت با فرزند مرحوم کیقباد ظفر، آقای مهندس کیخسرو ظفر دست داد که خوشبختانه با مساعدت ایشان اطلاعات و مستندات موثق و جدید درباره شرح حال و نوازندگی مرحوم کیقباد ظفر و نحوه ارتباط وی با مرحوم سمعی کسب نمودم.

حال لازم به توضیح است که چگونه پس از برقراری ارتباط با شاگردان سمعی و یا خانواده‌های ایشان اطلاعات موردنظر از ایشان کسب شد: پس از برقراری تماس، گاه می‌شد که به دلیل کهنولت سن، کمی حوصله یا گوشه‌گزینی، برقراری ارتباط با اشخاص و کسب مطلب از ایشان در تماس (های) نخست میسر نبود، خاصه اگر صحبت از انجام مصاحبه نیز به میان می‌آمد؛ و این ارتباط، به مرور زمان و توضیح موضوع تدریجاً برقرار شد، به‌قسمی که خود اشخاص نیز بر سر شوق آمده پیگیر موضوع شدند. البته برخی نیز از همان ابتدا از مسئله استقبال نمودند. همچنین به دلیل پراکندگی مستندات موجود در مجموعه اشخاص، چنین نبود که به محض اراده، فهرستی از شرح حال، تصاویر و مصاحبه‌های شاگردان حیب در اختیار اینجانب قرار گیرد، بلکه دستیابی و یافتن این موارد در روندی تدریجی میسر شد و هر از چند گاهی، با پیگیری مجدد مسئله و گاه با تماس خود اشخاص و خانواده‌های محترم شاگردان سمعی، با خبر خوش یافتن غیرمنتظره یک عکس، دستخط، مستندی دیگر، یا به‌خاطر آوردن مطلب یا خاطره‌ای مواجه می‌شدم. به این ترتیب، اطلاعاتی درباره شاگردان حیب به دست آمد که در نوشته‌های مکتوب پیشین موجود نبود و کاملاً دست‌اول به‌شمار می‌آمد.

اما آنچه می‌تواند میزان توانایی و محتوای اجرایی شاگردان معروف حیب را نشان دهد آثار صوتی به‌جامانده از ایشان است. مشابه موارد قبل، این آثار صوتی به‌طور منتشر شده موجود نبود. آنچه از نواخته‌های قباد ظفر، مرتضی عبدالرسولی و نورعلی برومند منتشر شده بود، در حدود چند دقیقه در نوار شناخت موسیقی^۳ حیب سمعی، به کوشش آقای مجید کیانی بود که بعضاً به زعم نگارنده، از نظر کمیت زمانی برای پی‌بردن به قدرت مضرب و شیوه اجرای آنان کافی نبود.

در یافتن نمونه‌های صوتی از شاگردان حیب نیز، گاه با پیگیری‌های بسیار و گاه برحسب حسن اتفاق و آشنایی و برخورد با اشخاص هنردوست، موفق به شنیدن و گردآوری تعدادی از نواخته‌های ایشان گشتم. گاه می‌شد که در مصاحبه‌های حضوری با اشخاص، ایشان خود

به سرنخی از احتمال وجود چنین آثاری در برخی مجموعه‌های شخصی اشاره داشتند و پیگیری چندماهه نگارنده منجر به یافتن نمونه صوتی موردنظر می‌شد.

به طریق مشابه، به یاری بی‌دریغ هنردوستان ارجمند، موفق به یافتن نمونه‌های صوتی ارزنده دیگری از ستورنوازی قباد ظفر، مرتضی عبدالرسولی، مهدی ناظمی، حسین صبا، طلحه کامران و منصور یاحقی شدم.

بررسی برخی یافته‌های حاصل از تحقیق میدانی:

برخی از یافته‌های نگارنده، به لحاظ تاریخی، از اهمیتی فوق‌العاده برخوردار بودند. بنا به یافته‌های مکتوب و شفاهی، به کیفیت ارتباط شاگردان حیب با وی و نیز رابطه دوطرفه تعلیم و تعلم بین شاگردان او پی‌بردم. به عنوان مثال، دریافتم مرحوم عبدالرسولی پس از آنکه هربار با مشقت بسیار موفق به گرفتن درسی از سماعی می‌شده، بلافاصله به منزل ابوالحسن صبا می‌شافته آن را برای صبا اجرا می‌نموده و وی آن را نت‌نگاری می‌کرده و آنچه از حیب سماعی در ردیف ستور ابوالحسن صبا آمده بدین طریق حاصل شده است. از طرفی، این ارتباط متقابل بوده و عبدالرسولی نیز از صبا بهره برده است، چنان‌که گلشن ابراهیمی اشاره نموده عبدالرسولی دستخط‌های صبا از دروسی را که از وی دریافت داشته حفظ کرده بود. در مورد قباد ظفر نیز دریافتم وی به توصیه سماعی ابتدا دو ماه نزد ابوالحسن صبا رفته و پس از آشنایی با ستور به محضر سماعی راه یافته است. ضمناً، بنا به نوشته حسین صبا، قباد ظفر نیز از جمله کسانی بوده که ابوالحسن صبا با استفاده از اطلاعات ایشان، مضارب‌ها و نغمات حیب را در ردیف ستورش ثبت کرده است (و به‌طور مشابه، درباره نورعلی برومند). به این ترتیب، به گونه‌ای دادوستد اطلاعات بین ابوالحسن صبا، مرتضی عبدالرسولی، قباد ظفر و نورعلی برومند در آموزش ستور و شیوه ستورنوازی حیب سماعی پی‌بردم.

ضمناً با جمع‌آوری اطلاعات مکتوب و شفاهی دریافتم شاگردان صبور حیب که با پشتکاری قابل تحسین موفق به یادگیری مضارب‌های وی شده بودند، خود اشخاصی باهوش و با استعداد بوده‌اند و به همین جهت توانسته‌اند با استاد فقید ارتباط برقرار کنند و با وجود کم‌حوصلگی وی از او تعلیم بگیرند، و حتی او را مورد حمایت معنوی و مادی قرار دهند. ایشان، پس از فوت استاد فقید، هریک به افرادی مطرح در زمینه‌های هنری یا دیگر زمینه‌ها

تبدیل شدند. به عنوان مثال، باید از مهندس قباد ظفر به عنوان یکی از معماران مطرح و پیشکسوت ایران (که طراحی مقبره جدید سعدی از اوست)؛ مرتضی عبدالرسولی، استاد خوشنویسی در نگارش خطوط هفت گانه (که خوشنویسی بنای مقبره خیام از اوست)؛ نورعلی برومند، ردیف دان برجسته؛ مهدی ناظمی، ستورساز برجسته معاصر؛ طلیعه کامران، نقاش مدرن و پیشکسوت؛ منصور یاحقی، ستورنواز قدیمی که پیش از فوت سماعتی توانسته بود در رادیو تکنوازی ستور کند و بعدها موسیقی را به عنوان حرفه خود برگزید؛ و سرانجام پرویز نجومی که در زمان حیات سماعتی در رادیو تکنوازی می کرد و معاصرینی چون تقی تفضلی از هنر و استعدادش تمجید کرده اند و در مراسم تذکر سماعتی در انجمن موسیقی ملی به یاد سماعتی ستور نواخته و بعدها موسیقی را به سبب حرفه خود - که در آن پیشرفت شایان توجهی نمود - رها کرده بود، نام برد.

نکته ای که در مواجهه با نواخته های شاگردان حبیب برای نگارنده جالب بود اینکه به رغم آنکه دیگر منابع از غیر حرفه ای بودن نوازندگی ایشان حکایت داشتند، نمونه های صوتی به دست آمده، از نظر جمله بندی، نوع قطعات ضربی، دقت در کوک، تسلط بر مطالب اجرایی و چابکی در نواختن، بسیار حایز اهمیت و قابل تأمل بودند. بنا به استماع نگارنده از چند اثر صوتی به دست آمده از قباد ظفر، رپرتوار اجرایی او نزدیک به رپرتوار اجرایی حبیب بوده و بررسی نواخته های وی جهت درک جملات و مضارب های شیوه حبیب حایز اهمیت فراوان است. به طور مشابه، چنین ویژگی ای در مورد نواخته های دیگر شاگردان حبیب، چون مرتضی عبدالرسولی، طلیعه کامران و تا حدی حسین صبا نیز صادق بود و نواخته های ایشان از تأثیرپذیری از یک منشأ حکایت داشت و از نظر جمله بندی و قطعات ضربی - در قیاس با نواخته های صفحات حبیب و نیز انگاره های ملودیک موسیقی حبیب که در قسمت هایی از ردیف ستور ابوالحسن صبا ثبت گردیده - جملات و مضارب های شیوه حبیب را می نمایند. به این ترتیب، کیفیت نواختن ایشان تا حد قابل قبولی برای نگارنده گویا و روشن شد. شنیدن این نمونه های صوتی مرا بر آن داشت که در متن کتاب، علاوه بر شرح حال شاگردان حبیب، براساس نمونه های به دست آمده، شرحی درباره نوازندگی ایشان نیز بنگارم.

تحقیق میدانی انجام شده و ارتباط با شاگردان حبیب سماعی و دیگر مطلعین موجب کشف اسناد و مطالب تاریخی منحصر به فرد و فوق العاده مهم درباره بخش‌هایی از ردیف حبیب سماعی، کیفیت تقسیم‌بندی دستگاه‌ها و گوشه‌ها به روایت او، آگاهی از نکاتی جدید درباره شیوه نوازندگی او و یافتن آثار روایت‌شده دیگر منسوب به سماعی نیز شد. همچنین طی مصاحبه با برخی ستورسازان به اطلاعاتی درباره چگونگی ستورهای مورد استفاده حبیب دست یافتیم. از طرفی، حین بررسی منابع شفاهی و مکتوب، متوجه شدم از نوازندگی مرحوم حبیب سماعی فیلمبرداری شده است. تا حد مقدورات، مستندات مکتوب درباره کیفیت این فیلم را جمع‌آوری نمودم و با تحقیق میدانی به کنکاش درباره سرانجام این فیلم پرداختم که در متن کتاب به آن اشاره شده است و گرچه نگارنده موفق به یافتن این مستند نشد، لیکن اطلاعات جمع‌آوری‌شده درباره این فیلم در متن کتاب گنجانده شده است که شاید در آتی منجر به حصول نتیجه شود.

تحقیقات میدانی فوق‌الذکر و نیز مطالب مندرج در مقالات یافته‌نگارنده اطلاعاتی جدید و متفاوت با پیشینیان را درباره زندگی استاد فقید فراروی نگارنده قرار داد که منجر به نگاهی منصفانه‌تر به آن هنرمند می‌شود. به عنوان مثال، در مقابل این نوشته که: «سماعی مضبوطات خود در رادیو را از بین برد و کاری کرد که اثری هم از پنجه و مضربش به جا نماند و بدین جهت عالم هنر از وی ناراضی است» این گفته‌ها به چشم می‌خورد که: «سماعی، مانند محجوبی، هنگامی که به بیماری افتاد و از نواختن در رادیو بازماند، از دریافت حقوق نیز محروم شد و این رفتار وی را چنان برآشفته که به رادیو رفت و مضبوطات خود را از بین برد» یا اینکه: «رادیو در اواخر عمر سماعی، به جای دعوت و پرداخت دستمزد، مضبوطات او را پخش می‌نمود و این رویه وی را برآشفته، به قسمی که به رادیو رفت و آن مضبوطات را زیر پای خود خرد کرد و برای همیشه از رادیو بیرون آمد.» یا آگاهی از اینکه سماعی، این هنرمند طراز اول، علاوه بر دو تا چهار بار تکنوازی و همناوای هفتگی در رادیو، برای گذران زندگی مجبور به خدمت در مشاغل چون «بایگانی اداره نظام وظیفه» نیز بوده است موجب می‌شود قدری منصفانه‌تر به این نوشته که چرا «یکی از مشکلات اصلی سماعی با رادیو بر سر دستمزد وی بوده است» بنگریم. یا اینکه چرا سماعی هنرمند، حداقل در ظاهر، ارتشی‌بودن خود را بر موسیقیدان‌بودنش ترجیح داد، با التفات به وضع اجتماعی که ارزشی

برای موسیقیدان و حرفه او قائل نبود قابل تأمل است. همچنین اینکه آیا تندخویی و کم‌حوصلگی او به گفته پیشینیان، تنها از ابتلای وی به اعتیاد که سوغات جامعه برای او بود ناشی می‌شد و جز این، از مشکلات زندگی شخصی و اجتماعی که بنا بر مستندات به‌دست آمده او را در عذاب می‌داشت نیز ناشی نبود؟!

عموماً این انتقاد بر وی وارد است که او وارثی برای هنر خود تربیت نکرد و به قول شهریار: «زین فیض هم نداشت به عالم نصیب خویش»، ولی این سؤال نیز مطرح است که جامعه‌ای که او در آن زیست چه نصیبی به این موسیقیدان آزرده‌خاطر داد؟! به‌هرروی، جامعه ایران نتوانست گوهری چون سمعی را در درون خود حفظ کند و این همه موجب شد که وی در میانسالی و حتی پیش‌تر از بسیاری هنرمندان هم‌نسل خود از دست برود. به‌راستی اگر سمعی در جامعه‌ای قدرشناس می‌زیست و تنها ده سال دیگر زنده می‌ماند، بیش از این به موسیقی ایران نصیب می‌داد و تنها مضبوطات وی می‌توانست چون بهترین درس برای آیندگان محسوب شود و همچنین این تک‌نواز خلاق را از اتهام اینکه چرا مدرسی دلسوز و پرحوصله نیز نبوده و فیضی به عالم هنر نداده است برهاند.

باری، خوشبختانه، به‌دست آمدن این مطالب درباره وجه شخصی زندگی سمعی موجب گردید که تصویری جامع‌تر و بی‌طرفانه‌تر از زندگی و شخصیت فردی وی حاصل شود.

معرفی محتویات کتاب:

بخش اول کتاب حاضر شامل بررسی شرح حال و شیوه ستورنوازی حبيب سمعی و راویان آثار او است. بخش دوم، ضمایم و مستندات بخش اول را دربردارد.

بخش اول با ارائه شجره‌نامه ستورنوازان قاجار آغاز می‌گردد که موقعیت حبيب سمعی را در این شجره‌نامه می‌نمایاند. ارائه این شجره‌نامه فرضیه وجود مکتب ستورنوازی قاجار را در شاخه اصلی آن (محمدحسن خان، محمدصادق خان، حبيب سمع حضور و حبيب سمعی) تقویت می‌کند.

پس از آن، «بررسی ادبیات موجود درباره حبيب سمعی» درج شده که به معرفی مقالات و کتب نگاشته شده درباره حبيب سمعی می‌پردازد.

سپس، بحثی درباره سال ولادت او آغاز می‌گردد و در ادامه، شرح حال حبیب سماعی براساس نوشته‌های روح‌الله خالقی در مجله موزیک ایران سال ۱۳۳۶ به تلخیص، ولی بی‌تصرف در کلمات و جملات، همراه با مطالب تکمیلی نگارنده کتاب حاضر براساس مطالب مکتوب در دیگر منابع، به صورت زیرنویس درج شده است.

سپس شرح حال حبیب سماعی به روایت دیگر منابع آغاز می‌گردد که مطالب آن در دیگر کتب نوشته شده درباره حبیب سماعی و نیز مقالات روح‌الله خالقی وجود ندارد و برای نخستین بار در این کتاب گرد آمده است. این مطالب در هفده سرفصل تنظیم شده که عنوان و گزیده محتوای آنها بدین قرار است:

۱. «تحصیلات موسیقایی حبیب»: بنا بر نوشته‌های متفاوت معاصران گردآمده و به‌طور کلی متفاوت با نوشته‌های روح‌الله خالقی است.

۲. «حبیب سماعی در مشهد»: درباره انگیزه رفتن هنرمند فقید به مشهد، آغاز فعالیت و درخشش وی در نوازندگی سنتور و ارتباط وی با امان‌الله جهانبانی و شوکت‌الملک غلم است.

۳. «نوازندگی حبیب در جشن‌های هزاره فردوسی»: به شرح نواختن هنرمند فقید در نمایش رستم و سهراب و دیگر اجراهای وی برای مستشرقین اختصاص دارد.

۴. «مسافرت حبیب سماعی به هند»: حاکی از مسافرت هنرمند فقید به هند و مشاهده سازها و آشنایی یافتن او با موسیقی آن کشور است.

۵. «سنتورنوازی حبیب سماعی در فیلم مستند کاروان زرد»: به گردآوری مطالب مقالاتی که به فیلمبرداری از حبیب سماعی توسط این گروه و سرانجام آن اشاره نموده‌اند، و همچنین بررسی نگارنده درباره وجود این فیلم در ایران و گردآوری مطالب مندرج در روزنامه اطلاعات سال ۱۳۰۸ درباره کیفیت فیلمبرداری گروه کاروان زرد در ایران اختصاص دارد.

۶. «ارتباط حبیب سماعی و رادیو»: درباره چگونگی راه یافتن حبیب سماعی به رادیو و ارتباط یافتن وی با روح‌الله خالقی است. سپس به ارتباط او با اداره رادیو و بررسی مشکلات مالی آن هنرمند فقید با اداره رادیو و نحوه پایان یافتن خدمت وی در آن اداره پرداخته شده و مستنداتی در این باره ارائه شده است.

۷. «سماعی و تهیه نوار از نوازندگی او در رادیو»: به جمع آوری اطلاعات درباره کمیّت و کیفیت ضبط های تهیه شده از حبیب سماعی در رادیو و سرانجام آنها می پردازد.
۸. «بررسی فهرست برنامه های "آقای سماعی" در رادیو»: براساس فهرست بیست هفته برنامه موسیقی رادیو، در فاصله ۱۳۲۰/۹/۷ الی ۱۳۲۱/۳/۱، نواخته های حبیب سماعی فهرست شده و به طور آماری مورد بررسی قرار گرفته اند. کمیّت و دفعات اجرای سماعی در هفته، ترتیب اولویت دستگاه ها و آوازهای اجرایی، نوع برنامه ها از نظر تکنوازی یا همنازی بودن آنها، نام و نحوه همکاری خوانندگان با سماعی، و نیز ارتباط هنری مرتضی محجوبی و حبیب سماعی، براساس این فهرست مورد بررسی قرار گرفته است.
۹. «فعالیت حبیب در ارکسترهای اولیه رادیو»: به گردآوری خاطرات همکاران حبیب در رادیو (چون عبدالحسین شهنازی، مرتضی نی داوود، ملوک ضرابی و بدیع زاده) با وی و کیفیت این همکاری و کار ارکستری ایشان می پردازد.
۱۰. «دیگر آثار منسوب به حبیب سماعی»: در پنج قسمت مجزا تهیه شده است و به بررسی چگونگی مطالب منسوب به حبیب سماعی در کتب چاپ شده معاصر (ردیف ستور ابوالحسن صبا، کتب فرامرز پایور و کتاب زندگی و آثار حبیب سماعی، نوشته ارفع اطرابی) می پردازد. ضمناً درباره قطعه ای موسوم به «زنگ شتر» و وصف چگونگی آن نیز توضیحاتی آمده است. لیکن مهم ترین مطلب این قسمت بررسی بخش هایی از ردیف حبیب سماعی به روایت و نت نگاری طلیعه کامران است که در آن این سند تاریخی با ذکر جزئیات گوشه ها و ضربی های آن توسط نگارنده کتاب معرفی و توضیح داده شده و با مطالب ردیف ستور ابوالحسن صبا قیاس شده است.
۱۱. «یادداشت هایی درباره صفحات حبیب و پروانه»: به بررسی مواردی چون مناسبت ضبط، شرایط نوازنده و خواننده هنگام ضبط، ترتیب ضبط ها، خالق تصانیف صفحات پروانه، ضربگیر و ضرب نوازی صفحات، و نحوه تلفیق شعر و موسیقی در صفحات سماعی و پروانه می پردازد.

لازم به ذکر است نگارنده همچنین مایل بود مصاحبه‌ای با استاد فرامرز پایور درباره موضوع کتاب داشته باشد، خاصه آنکه حین تحقیق درباره موضوع کتاب دریافتم ایشان محضر برخی از شاگردان حبیب (چون قباد ظفر، مرتضی عبدالرسولی، نورعلی برومند و مهدی ناظمی) را نیز درک کرده و از اطلاعات برخی از ایشان، چون قباد ظفر نیز بهره‌مند شده‌اند. علاوه بر این، نخستین ستورنوازی به شمار می‌آیند که آلبومی درباره حبیب سماعی انتشار داده‌اند و در برخی آثار مکتوب خود به اقتباس از پایه‌های ستور حبیب و نغمات او اشاره کرده‌اند. اگرچه به دلیل کسالت ایشان این مهم صورت نگرفت، لیکن نگارنده برای نخستین بار نوشته‌ها و آراء ایشان درباره شیوه حبیب سماعی و ستورنوازی شاگردان او را که در جراید منتشر شده بود گردآوری، و در کتاب درج نموده و نیز با تکیه بر مستندات، برای نخستین بار به نگارش شرحی درباره آلبوم به یاد سماعی، نواخته ایشان دست زده است.

بخش چهارم ضمیمه، «فهرست و شرح آثار صوتی منتشرشده درباره حبیب سماعی»، به بررسی و تحلیل آثار مندرج در پنج آلبوم آقایان فرامرز پایور و مجید کیانی درباره حبیب سماعی می‌پردازد. بخش پنجم ضمیمه، «صفحه‌شناسی پروانه و حبیب»، به قلم آقای امیر منصور برقمی، مشخصات صفحات پروانه و حبیب و برخی اطلاعات تاریخی جدید درباره پروانه را ارائه می‌دهد.

درباره لوح فشرده ضمیمه کتاب حاضر:

لوح فشرده ضمیمه کتاب حاضر حاوی گزیده گفتارهای دوستان حبیب، و نیز شاگردان یا خانواده شاگردان او درباره موضوع کتاب است همراه با نمونه‌های صوتی از نواخته‌های حبیب سماعی و راویان آثار او. قطعات مندرج در لوح فشرده کتاب حاضر گزیده‌ای از مضبوطاتی است که نگارنده طی چند سال از نوازندگی شاگردان حبیب سماعی گردآورده است که عمدتاً برای نخستین بار به انتشار می‌رسند. در این لوح از نوازندگی هریک از شاگردان حبیب یک نمونه، هریک بین پنج تا هشت دقیقه، حاوی آواز و ضربی درج شده و سعی بر آن بوده است که نمونه‌های انتخاب‌شده گویای تکنیک، جمله‌بندی و شیوه نواختن ایشان باشند.

لازم به ذکر است پیش از لوح فشرده کتاب حاضر، در چاپ دوم آلبوم صد سال سنتور (اسفند سال ۱۳۸۸) نمونه‌ای از نوازندگی چهار شاگرد حبیب سمعی درج شده است. شرح حالی که از شاگردان حبیب، به‌ویژه کیقباد ظفر و طلیعه کامران، در دفترچه این آلبوم درج شده از مطالب نگارنده کتاب حاضر است که به‌منظور درج در کتاب حاضر برای اولین بار پژوهش و نگارش شده بود و متأسفانه در دفترچه آلبوم فوق‌الذکر، بدون اطلاع اینجانب یا ذکر نام نویسنده و مأخذ، به‌واسطه دسترسی مؤسسه منتشرکننده آلبوم به نسخه پیش از انتشار کتاب حاضر، مورد استفاده قرار گرفت. همچنین است قطعه همایون اجرا شده توسط خانم طلیعه کامران در آلبوم صد سال سنتور، که از مجموعه مرحوم خالقی اخذ شده و قرار بود به‌عنوان یکی از قطعات آلبوم نواخته‌های طلیعه کامران توسط یکی از شرکت‌های تولیدکننده محصولات صوتی منتشر شود، و اکنون بدون رضایت صاحب‌اثر، با کیفیت فنی نامطلوب و سرعتی بیش از حد طبیعی (به دلیل بازخوانی نوار ریل قدیمی با دستگاه ریل جدید) در آلبوم صد سال سنتور درج شده است. نواخته‌های مندرج از قباد ظفر و نورعلی برومند در آلبوم مذکور نیز نمونه‌های خوبی از نوازندگی ایشان نیستند و انتشار آنها به سهو یا عمد موجب تخریب وجهه هنری نوازندگان آنهاست (ضمن آنکه نوار صدای ادیب خوانساری در نمونه همراهی شده با سنتور قباد ظفر با دوزی کندتر از حد طبیعی صدای او برگردانده شده است). همچنین دو نمونه مندرج در آلبوم مذکور که با عنوان سنتور ابوالحسن صبا و ضرب حسین تهرانی ارائه شده از نواخته‌های صبا نیست و بنا به دلایل فنی و وجود نمونه‌های مشابه دونوازی کیقباد ظفر و حسین تهرانی که نگارنده در اختیار دارد، از نواخته‌های کیقباد ظفر است.

اکنون که لوح فشرده کتاب حاضر به‌عنوان اولین اثر صوتی مناسب از نواخته‌های شاگردان حبیب سمعی تقدیم علاقه‌مندان و پژوهشگران می‌گردد، امید است مخاطبین فرهیخته با رعایت حق معنوی مؤلف از مطالب کتاب و نمونه‌های صوتی لوح فشرده آن استفاده نمایند. دیگر نواخته‌های گردآورده نگارنده از سنتورنوازی شاگردان حبیب سمعی متعاقباً به تفکیک و تفصیل منتشر خواهند شد.

قدردانی و سپاس:

در پایان بر خود لازم می‌دانم صمیمانه سپاس و قدردانی خود را از افرادی که مرا در به‌انجام رساندن این پژوهش یاری نموده‌اند تقدیم دارم:

- خانم طلیعه کامران، شاگرد استاد حبیب سماعی، که با لطف بسیار نگارنده را یاری نمودند و علاوه بر مساعدت در نگارش شرح حال و یافتن اسناد و عکس‌های مربوط به سنتورنوازی خود، استاد و نت‌نویس‌های منحصر به فرد خود از ردیف و نواخته‌های استاد سماعی را نیز در اختیار نگارنده قرار دادند و پس از گذشت شصت سال از فوت استاد فقید وجود آثاری مستند از نواخته‌ها و ردیف حبیب سماعی را به نگارنده و جامعه موسیقی ایران نوید دادند.

- آقای دکتر داریوش صفوت که نگارنده را طی مصاحبه‌های تلفنی از مطالب تاریخی و فنی ارزنده خود درباره سماعی و شیوه نوازندگی او و دیگر قدما بهره‌مند نمودند.

- آقای دکتر منوچهر صادقی که مصاحبه خود با مرحوم مهندس قباد ظفر، و نیز نمونه‌ای از نواخته‌های وی را در اختیار نگارنده قرار دادند و با لطف بسیار مرا در یافتن خانواده‌های مرحومان پرویز نجومی و قباد ظفر یاری رساندند.

- آقای دکتر محسن حجاریان، که از سر لطف مقدمه‌ای بر کتاب به زبان انگلیسی نگاشتند.

- آقای مهندس منوچهر پوریان‌خیر و خانم دکتر آذین موحد که زحمت ترجمه چکیده کتاب و فهرست انگلیسی لوح فشرده آن را متقبل شدند.

- آقای مهندس امیر منصور برقمی که «صفحه‌شناسی پروانه و حبیب» را به جهت استفاده در این کتاب نگاشتند.

- آقای مهندس محمدرضا شرایلی به جهت کمک به نگارنده در آماده‌سازی نهایی قطعات مندرج در لوح فشرده کتاب و نیز در اختیار قرار دادن مستندات درباره فوت پروانه و برجسب‌های صفحات او که در ارائه بهتر صفحه‌شناسی پروانه و حبیب مفید واقع شد.

- آقای دکتر ژان دورینگ که آوانگاری خود از یک چهارمضرب چهارگاه منسوب به حبیب سماعی را برای نگارنده ارسال نمودند.

- آقای سیدعلیرضا میرعلی نقی به جهت معرفی مقاله‌شناسی خود درباره حبيب سماعی که منجر به یافتن برخی منابع جدید درباره سماعی گردید، و نیز به جهت در اختیار نهادن جزوه انجمن موسیقی ملی درباره حبيب سماعی؛

- خانم ارفع اطرايی، به جهت گویانمودن برخی نکات مندرج در کتاب زندگی و آثار حبيب سماعی، طی چند گفتگوی تلفنی نگارنده با ایشان؛

- استادان، هنرمندان و خانواده‌های محترم شاگردان استاد حبيب سماعی که با انجام مصاحبه و در اختیار قراردادن مستندات درباره استاد سماعی یا شاگردان وی نگارنده را در غنابخشیدن به محتوای کتاب یاری بسیار نمودند؛

آقایان فریرز کافران و محمدحسین کبیری (درباره استاد حبيب سماعی)، آقایان مهندس کیخسرو ظفر و دکتر علی شایگان (درباره مرحوم کيقباد ظفر)، آقایان میلاد کیایی، مهندس سلیمان عبدالرسولی، سیلوش حسینی و محمد جوادزاده (درباره مرحوم مرتضی عبدالرسولی)، آقایان رضا شفیعیان و همایون صادقی (درباره مرحوم مهدی ناظمی)، آقایان بیژن سیدعارفی و محمدرضا معمارزاده (درباره سنتورهای سماعی، نیز درباره مهدی ناظمی و برخی دیگر از شاگردان سماعی)، آقای سیامک یاحقی (درباره مرحوم منصور یاحقی)، آقایان آرش سالمی و عبدالرضا گرانمایه (درباره مرحوم حسین ملک).

- استاد مجید کیانی، آقای بهروز مبصری، خانم‌ها گلنوش خالقی و دکتر شیرین ادیب که بی‌دریغ نگارنده را از مجموعه صوتی خود بهره‌مند نمودند.

- مسئولین محترم خانه موسیقی که مرا از نمونه‌ای موجود در آرشیو صوتی آن خانه بهره‌مند نمودند.
- آقای حمید شبابی، ریاست محترم موزه صبا، به جهت در اختیار قراردادن تصاویر برخی اسناد و عکس‌های استاد ابوالحسن صبا.

- مسئولین و پرسنل محترم بخش کتب و نشریات کتابخانه ملی ایران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی و کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران که با در اختیار قراردادن کتب و نشریات لازم اینجانب را در مطالعه این متون یاری رساندند و نیز مسئولین و پرسنل محترم کتابخانه «مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران»، که علاوه بر این مهم، نگارنده را در یافتن برخی منابع و تصاویر درباره موضوع کتاب بی‌دریغ یاری نمودند.

- آقای مجید کاشانی که طراحی جلد کتاب را انجام دادند.

نگارنده امیدوار است کتاب حاضر، که پس از چند سال استمرار در نگارش و بازبینی‌های مکرر و چند سال انتظار برای انتشار، سرانجام، به مدد مدیریت محترم مرکز موسیقی حوزه هنری و انتشارات سوره مهر به انتشار می‌رسد، بتواند گرامیداشتی باشد شایسته برای استاد حبیب سماعی؛ او که نامش هنوز پس از سپری شدن شصت سال از زمان وفات، به‌عنوان سمبل نوازندگی اصیل سنتور ایران بر سر زبان اهل هنر این مرز و بوم جاری است. کتاب حاضر را به پاس خدمت شایسته تقدیر شاگرد استاد سماعی، سرکار خانم طلیعه کامران، در ثبت‌نگاری بخش‌هایی از ردیف حبیب سماعی - که چون گنجینه‌ای بی‌بدیل برای موسیقی ایران به یادگار خواهد ماند - به این هنرمند ارزنده تقدیم می‌دارم.^۱

شهاب مِنا

مهرماه سال ۱۳۸۹، تهران

---

۱. پیشنهادها و نظرهای خود درباره این اثر را به نشانی پست الکترونیکی sh_mena@yahoo.com ارسال فرمایید.